

De broedvogelbevolking van het landgoed 'Planken Wambuis' in 1973, met gegevens uit het verleden

Door B. van Rossum

Inleiding

Een aantal jaren geleden voerden enkele fietstochten naar het Nationale Park 'De Hoge Veluwe' mij door het landgoed 'Planken Wambuis', gelegen in de gemeente Ede. Eigenlijk raakte ik direct al mateloos geboeid door dit fraaie, ongerepte stuk Veluwe, maar er was nog zoveel te ontdekken en te genieten op de Veluwe, dat het bij voorlopige indrukken bleef. Aan het einde van de winter in 1973 kreeg ik het plan eens een stuk Veluwe op haar broedvogels te onderzoeken. Toen dan ook het landgoed in die tijd in 'opspraak' kwam (o.a. in: Natuurmonumenten 1973), vroeg ik mij af, wat er van de broedvogels bekend zou zijn. Na enige tijd speuren bleek mij, dat de broedvogelbevolking tot op dat moment nog nooit systematisch was onderzocht.

Wel waren mij enkele kwalitatieve broedvogellijsten bekend geworden. Vanwege de diverse mogelijke bedreigingen voor het landgoed (en omdat ik er erg veel zin in had) besloot ik te proberen de broedvogels kwantitatief te inventariseren. Tot zeer grote steun daarbij was mej. I. M. Kooy, die mij op veel van de inventarisatie-bezoeken hielp en vergezelde. Van mijn bevindingen wil ik graag in dit Vogeljaar-nummer verslag doen.

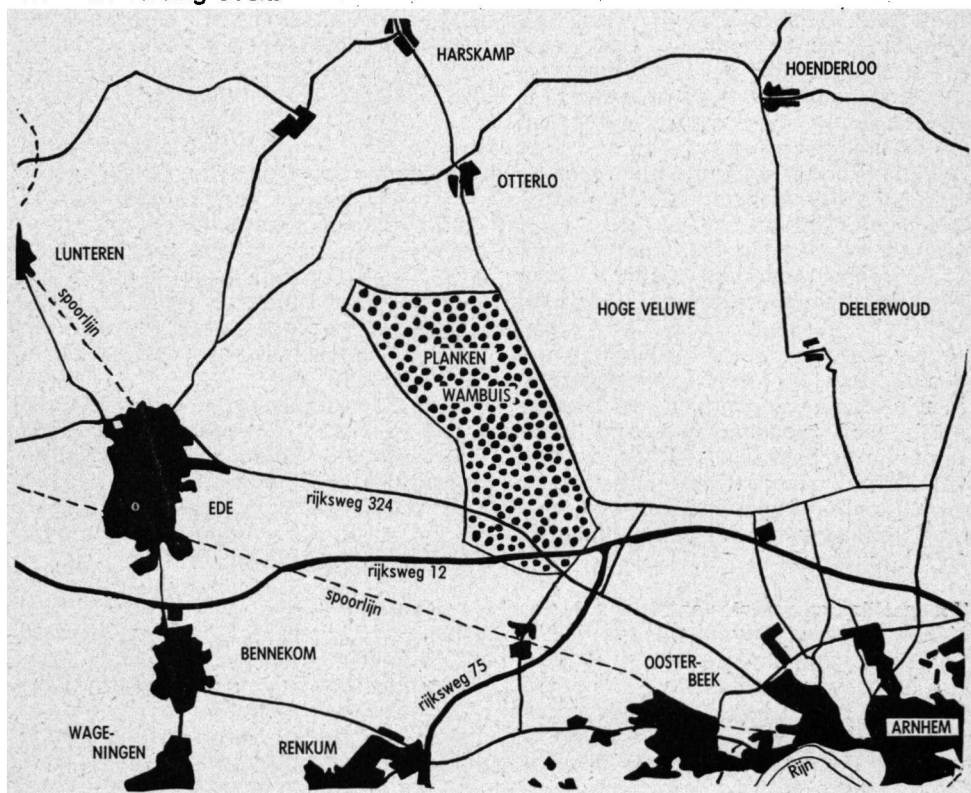

Fig. 1. Ligging van het landgoed 'Planken Wambuis' in de regio
Bron: Rijksdienst voor het Nationale Plan, 1956

Allereerst zal ik een globale landschapsbeschrijving geven, gevolgd door een uiteenzetting en verantwoording van de methodiek en daarna de resultaten van het onderzoek. Ten slotte wil ik dan nog ingaan op de mogelijke bedreigingen, die het landgoed zouden kunnen aantasten.

Landschapskarakteristiek

In tegenstelling tot hetgeen voor de broedvogels geldt, is voor het landgoed wel een natuurwetenschappelijke inventarisatie, vegetatie-kartering en een concept-beheersplan opgesteld (Stel 1972 & 1973, Vrijlandt & Vrijlandt-Kuiper 1971).

Voor een nauwkeurige beschrijving van de fauna, flora en vegetatie, alsmede de geologie, geomorfologie en bodemgesteldheid verwijs ik dan ook naar Stel (1972 & 73) en Vrijlandt & Vrijlandt-Kuiper (1971).

Het landgoed Planken Wambuis is een bos-, heide en stuifzandgebied met een natuurwetenschappelijke, landschappelijke, recreatieve en gedeeltelijk houtteeltkundige waarde. Het grootste gedeelte bestaat uit heidevelden (Puthei, Oud-Reemsterhei, Nieuw-Reemsterveld, Mosselse Veld en Valenberg), heide en stuifzand met opslagvegetatie van grove den en berk (Nieuw-Reemsterveld, Mosselse Bergen, Wolfsbergen), zandverstuivingen (Mosselse zand), verspreide, zeer dichte aanplantingen van grove den (Kneukelbos, Mosselse Dennen, de Straal), eikenspaartelgenbossen (Het Oude Hout, Valenberg), oude houtwallen (Kruiponder, Kelderbergen) en enkele vochtige plaatsen (Lage Veld).

De verspreid liggende cultuurlanden (Mosselse Staart, Oud- en Nieuw-Reemst en Mosselse Veld) vormen als oude bouwland-enclaves een integrerend deel van het landgoed. Door het landgoed lopen enkele fraaie zandwegen, zoals de Planken Wambuisweg en de Mosselse weg; de Nieuw- en Oud-Reemsterlaan zijn imposante, oude beukenlanen uit de vorige eeuw.

'Op weinig plaatsen van de zuidelijke Veluwe vinden wij het eigen karakter van dit indrukwekkende landschap zo zuiver en volkomen bewaard als op de oude bezitting Het Planken Wambuis'. Dat schreef Wigman in 1934 (Wigman 1934) en gelukkig gaat deze uitspraak nog steeds op. Door het produktiebos in het zuiden van het landgoed lopen twee rijkswegen, te weten rijksweg 324 en rijksweg 12, verbindingen vanuit Utrecht via Ede met Arnhem.

De planologische status was tot 1 augustus 1970 meldingsgebied. Daarna is het landgoed onder andere opgenomen in de bestemmingsplannen van de gemeente Ede (1972) en Renkum (1962), waarvan in het kort gezegd kan worden, dat het overgrote deel van het Planken Wambuis de bestemming 'Natuurgebied' heeft gekregen, wat een algehele handhaving en bescherming inhoudt. Het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk heeft recentelijk voorgesteld het Planken Wambuis samen met de Ginkelse Heide, Het Nationale Park 'De Hoge Veluwe', het Deelerwoud, Het Nationale Park 'Veluwezoom' en de Haviker- en Fraterwaard onder te brengen in één nationaal landschapspark van ongeveer 30.000 ha natuurgebied (KNHM 1973, uit: Stel 1973 b).

In zijn huidige vorm heeft het landgoed vrijwel de zelfde grenzen en afmetingen als in 1632, toen nog genoemd 'Het Veld van Reems of Rosendaels'. De totale oppervlakte bedraagt 1965 ha, waarvan 1010 ha natuurterrein. Ongeveer 700 ha van het natuurterrein zijn aangewezen als rustgebied voor het roodwild en daarom permanent ontoegankelijk. De fig. 1 en 2 laten respectievelijk de ligging in de regio en de naamgeving van het landgoed zien. In fig. 3 treft u een onderverdeling naar terreintypen van de totale oppervlakte aan (Unitas 1972, uit: Stel 1973 b).

Uiteenzetting en verantwoording van de gevolgde methodiek

Vanuit een aantal overwegingen, heb ik besloten de broedvogels te inventariseren volgens de zgn. integraal-kwantitatieve methode (VWG 'Grote Rivieren' 1973). Voor het begin van elk inventarisatie-bezoek, werd een deel van het landgoed uitgekozen en daarin een route uitgestippeld, waarbij rekening gehouden werd met het feit dat links en rechts van de te lopen lijn 50 meter 'gedekt' zou worden. De route werd zo aangepast, dat niets 'bleef liggen' of dubbelgeteld zou kunnen worden. De lijnroute werd aangepast aan het biotoop: het maakt verschil of je in een loofbos, dichte grove dennenaanplant dan wel op de heide of het bouwland zoals in het landgoed inventariseert.

Tabel 1. Broedvogellijst van het Planken Wambuis

broedvogel:	ca. '30	ca. '71	1973	sovon	dichtheids- klasse
34 Wilde Eend	—	+	—	—	—
83 Buizerd	+	3-4	4	d16	0.1-0.4
86 Sperwer	+	?	—	—	—
87 Havik	+	—	1	d16	<0.1-0.4
91 Wespendif	+	?	X	d14	—
101 Boomvalk	+	—	—	—	—
103 Torenvalk	+	+	3	d16	0.1-0.4
104 Korhoen	+	—	X	c5	—
107 Patrijs	+	+	9-10	d16	0.5-0.9
108 Kwartel	1	—	—	—	—
109 Fazant	—	+	7-8	d12	0.1-0.4
123 Kievit	—	+	5	d12	0.1-0.4
137 Wulp	+	+	2	c7	0.1-0.4
208 Holenduif	+	?	5-10	c5	0.5-0.9
209 Houtduif	+	+	185-200	d11	5.6-10.5
210 Tortelduif	+	+	55-57	c4	2.3-5.5
212 Koekoek	—	—	16	c4	0.5-0.9
219 Steenuil	+	—	—	—	—
220 Bosuil	+	+	1	c6	<0.1-0.4
221 Ransuil	+	+	8-10	d12	0.5-0.9
223 Nachtzwaluw	+	?	4-5	d15	0.1-0.4
232 Groene Specht	+	+	23-25	d16	1.0-2.2
234 Grote Bonte Specht	+	+	43-48	d16	2.3-5.5
237 Zwarte Specht	+	+	13-14	d13	0.5-0.9
242 Boomleeuwerik	+	+	18-20	c4	1.0-2.2
243 Veldleeuwerik	+	+	54	c4	2.3-5.5
245 Boerenzwaluw	—	+	7	d16	0.5-0.9
250 Duinpieper	+	?	1?	—	—
251 Boompieper	+	+	89-94	c7	2.3-5.5
253 Graspieper	—	—	5	c4	0.1-0.4
256 Witte Kwikstaart	—	—	8	d12	0.1-0.4
265 Winterkoning	—	+	77-84	d14	2.3-5.5
266 Heggemus	—	+	9-10	c4	0.5-0.9
267 Grote Lijster	+	+	11-12	c4	0.5-0.9
269 Zanglijster	+	+	38-51	c4	2.3-5.5
275 Merel	—	+	122-132	d14	5.6-10.5
279 Tapuit	—	+	5	c5	0.1-0.4
281 Roodborsttapuit	+	—	—	—	—
283 Gekraagde Roodstaart	—	+	57-67	d14	2.3-5.5
289 Roodborst	—	+	95-105	c4	2.3-5.5
304 Zwartkop	—	—	49-52	c4	2.3-5.5
306 Tuinfluiter	—	—	13-16	c4	0.5-0.9
307 Grasmus	—	—	3-4	5	0.1-0.4
308 Braamsluiper	—	+	2	c4	<0.1-0.4
311 Fitis	+	+	172-180	c4	5.6-10.5
313 Tjiftjaf	—	+	20-23	c4	1.0-2.2
314 Fluiter	—	—	1-3	c4	0.1-0.4
319 Goudhaantje	—	+	41-45	c4	2.3-5.5
321 Grauwe Vliegenvanger	—	?	2-5	c4	0.1-0.4
322 Bonte Vliegenvanger	+	—	2	c4	<0.1-0.4
325 Koolmees	—	+	190-205	d16	5.6-10.5
326 Pimpelmees	—	+	54-60	d16	2.3-5.5
328 Zwarte Mees	—	+	70-80	d14	2.3-5.5
329 Kuifmees	—	+	34-37	d14	1.0-2.2
330 Glanskop	—	+	6-9	c4	0.5-0.9
331 Matkop	—	+	15-20	c4	1.0-2.2
332 Staartmees	—	+	12-14	d16	0.5-0.9
335 Boomklever	—	+	3-5	c4	0.1-0.4
337 Boomkruiper	—	+	43-50	c4	2.3-5.5
339 Geelgors	—	+	29-30	c4	1.0-2.2
360 Kneu	—	—	23-25	c4	1.0-2.2
365 Goudvink	—	—	4-5	c3	0.1-0.4
371 Vink	—	+	215-220	c5	10.6-25.5
373 Huismus	—	+	17-20	d12	1.0-2.2
374 Ringmus	—	+	8-10	d12	0.5-0.9
377 Spreeuw	—	+	77-84	d14	2.3-5.5
381 Zwarte Kraai	+	+	42-45	d16	2.3-5.5
383 Kauw	+	+	40-42	d13	1.0-2.2
384 Ekster	—	+	21-25	d16	1.0-2.2
386 Vlaamse Gaai	+	+	80-90	d16	2.3-5.5

X = soort met broedgeval vlak bij, maar buiten, landgoedsgrenzen.

In 1974 werden o.m. Buizerd, Havik, Torenvalk, Wulp, Ransuil, Nachtzwaluw, Zwarte Specht en Boomleeuwerik broedend vastgesteld.

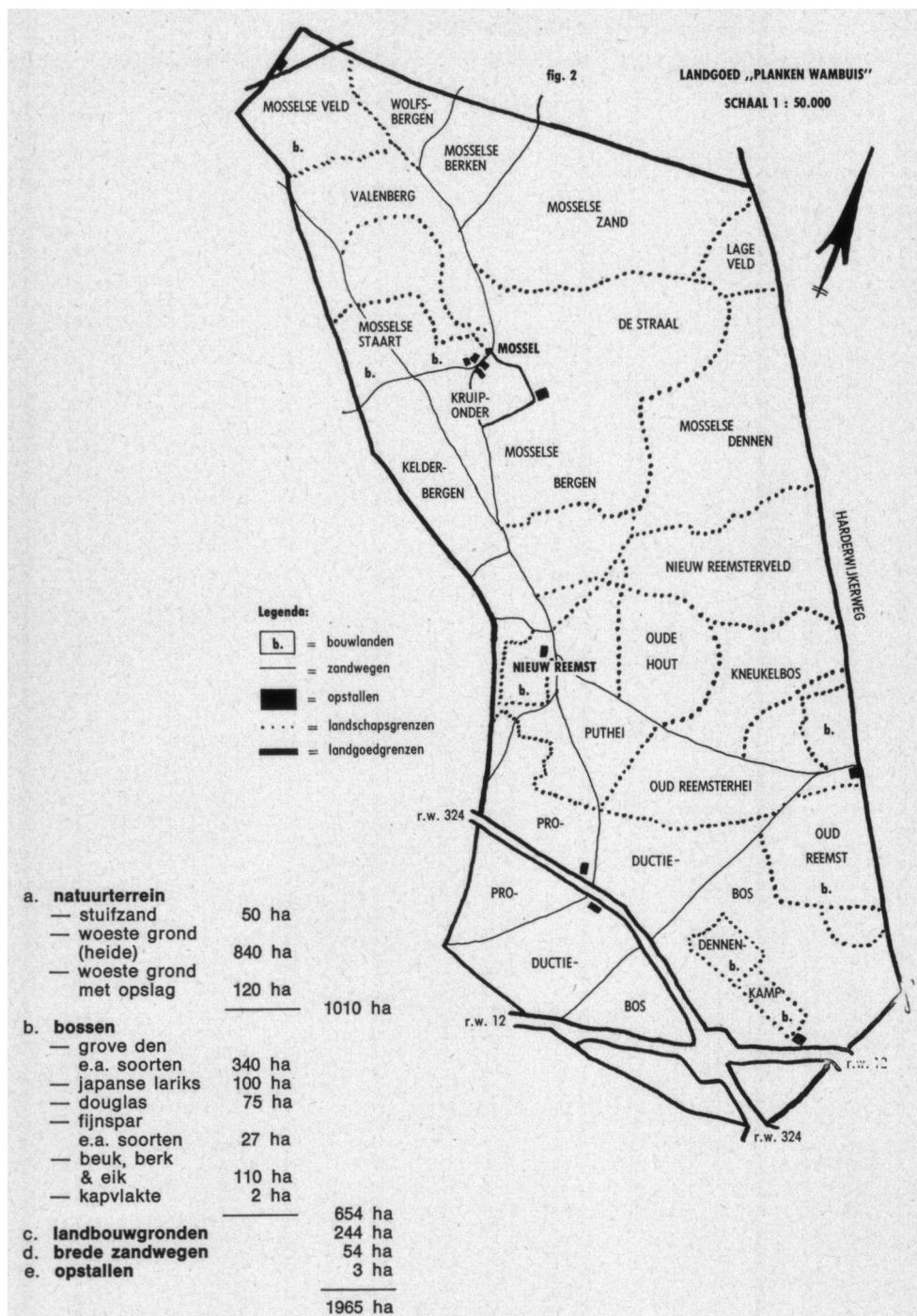

Fig. 3 Oppervlakte van het landgoed onderverdeeld naar terreintypen

In de praktijk kwam dit neer, variërend naar gelang het biotoop, op een afwisselende methode van lijntaxatie en zanginventarisatie, aangevuld met visuele waarnemingen. Er werden dus géén 25 of 100 ha vlakken uitgezet en vervolgens geïnventariseerd zoals onder andere Brinkman ea. (Brinkman et al 1973) dat deden, of volgens de kwadranten van Berendse ea. (Berendse et al 1971) gewerkt. De produktiebossen, eikenspaartelgenbossen en heide met opslaggedeelten werden minimaal tweemaal geteld, behalve in het rustgebied. De totale oppervlakte van het landgoed, het feit dat het rustgebied niet op elk gewenst moment bezocht kon worden en de dringende wens om in één broedseizoen toch tot een vrij behoorlijk beeld van de broedvogelbevolking te kunnen komen, hebben mij aanleiding gegeven tot deze minder arbeidsintensieve methode. Gedeelten van het rustgebied die slechts éénmaal integraal geïnventariseerd konden worden, werden naderhand zo mogelijk nog eenmaal bezocht, waarbij uitsluitend gelet werd op moeilijk te 'vangen' soorten (Braamsluiper, Goudvink etc.).

Door de vergunningsprocedure kon in het gedeelte van het landgoed buiten het produktiebos pas begin mei een aanvang genomen worden, in het produktiebos zelf midden april. Dit was een reden te meer om de toen reeds uitgestippelde methode te kiezen. Als regel werd vanaf zonsopgang geïnventariseerd tot gedurende 4 à 5 uur daarna. Daarnaast werd elk deel van het landgoed, behalve enkele stukken in het rustgebied, nog éénmaal in de late middag en avond bezocht, echter niet meer 's nachts daar zulks in dit gebied alleen zin heeft in het vroege voorjaar voor enkele soorten. De inventarisatie-bezoeken werden voortgezet tot midden juli. Na half augustus is en wordt het landgoed nog regelmatig door mij bezocht. Bij soorten, waarvan ik meende, dat deze op enigerlei wijze wat tekort aandacht hadden gekregen onder andere door een wat late aanvang van het inventarisatie-onderzoek en de gevolgde methode, werd aanvullende informatie gevraagd van de boswachter en jachtopziener, die vrijwel altijd waardevol bleek. Bij de behandeling van de resultaten zal waar nodig hierop ingegaan

In zandverstuivingen met verspreide boomgroepjes treffen we vaak Duinpleper, Tapuit en Boomvalk aan.
Foto. H. J. M. Wermenbol

worden. In dit licht moeten de resultaten van het broedvogelonderzoek dan ook gezien worden. Overigens kleven aan telgebieden van 2000 ha en groter een aantal bezwaren, zoals terecht door Alleyn (1971) werd opgemerkt. Zij worden vaak minder intensief geteld, waardoor de gemiddelde broeddichtheid van bepaalde vogelsoorten lager kan uitvallen, hetgeen ook veroorzaakt kan worden door een moeilijke toegankelijkheid van sommige terreinen binnen het telgebied, alsmede de relatieve differentiatie van het terrein zelf (Alleyn et al 1971).

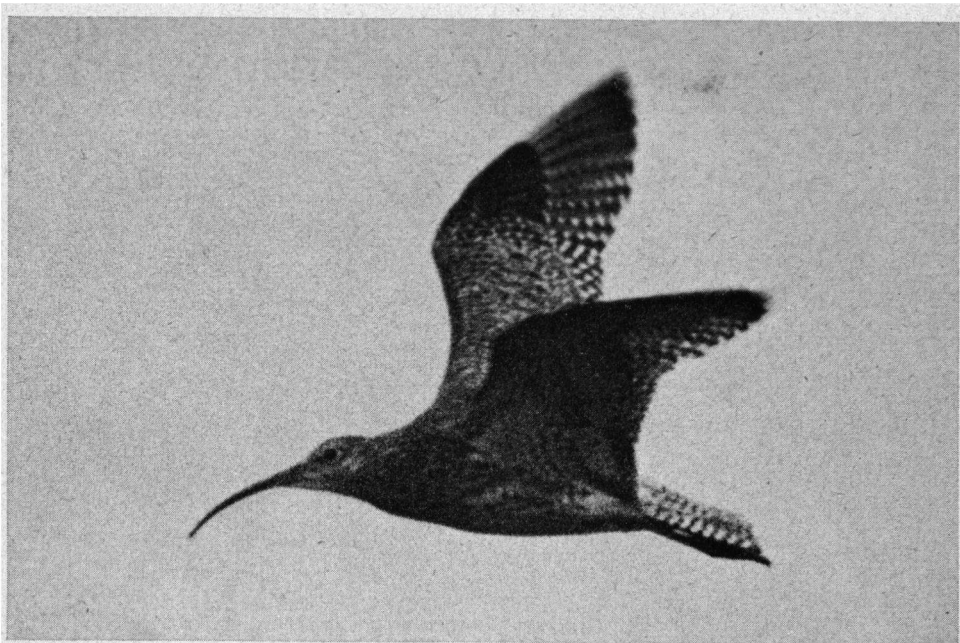
Dit geldt ook voor dit landgoed en de door mij gevolgde methode. Daarom zijn ook steeds milieu-kenmerkende, schaarse, en soorten met een groot of moeilijk te bepalen territorium ingetekend op detailkaarten. Een kleine onderschatting van talrijke soorten vind ik persoonlijk, met het oog op het doel van het onderhavige onderzoek, niet zo heel erg. Het aantal broedparen is veelal bepaald door zingende mannetjes te rekenen als een paar. Die gevallen waarbij het zingende mannetje géén of meerdere broedpa(ar)(en) (bijvoorbeeld Koekoek) voorstelde, veroorzaken mijns inziens geen of niet bezwaarlijke inventarisatie-fouten.

De resultaten van het broedvogelonderzoek

In tabel 1 treft u een overzicht aan van de resultaten van het broedvogelonderzoek. Volgorde en nummering van de soorten is overeenkomstig respectievelijk de Avifauna's van Nederland (CNA 1970) en van Midden-Nederland (Alleyn et al 1971). In de eerste kolom wordt een overzicht gegeven van de broedvogellijst, die het echtpaar Vrijlandt in gesprekken met wijlen Wigman kon opstellen (25 en pers. med.). Waarschijnlijk is, dat veel soorten die in bedoelde lijst als niet-broedvogel worden opgegeven, toch wel indertijd broedvogel in het Planken Wambuis waren, zoals de mezen, Gekraagde Roodstaart, Witte Kwikstaart en Ekster (pers. med. J. P. Strijbos). In de tweede kolom is de broedvogellijst van het echtpaar Vrijlandt vermeld. Het veldwerk hiervoor werd door hen verricht in de maanden maart en april 1971 (Vrijlandt & Vrijlandt-Kuiper 1971). Daarbij moet opgemerkt worden, dat voor het vermelde broedgeval van de Bosuil vrijwel géén aanwijzingen waren (pers. med.). Toch is het waarschijnlijk dat er een paartje van de Bosuil in dat jaar en in 1972, gebroed heeft (med. J. L. van Weert). Vervolgens de broedvogelsoorten-aantallen uit 1973, gevolgd door de SOVON-zekerheidscodes (SOVON 1973). In de laatste kolom is de dichtheid per 100 ha vermeld, gebaseerd op de dichtheidsclassificatie van de Avifauna van Midden-Nederland (1971). Afgeweken is hiervan door de klasse 1.0-5.5 op te delen in de klassen 1.0-2.2 en 2.3-5.5. In dit broedvogeloverzicht leidt deze onderverdeling niet tot een 'onrustig' verspreidingspatroon (Alleyn et al 1971). De dichtheden zijn berekend niet over de werkelijke 1965 ha, maar over 2000 ha, hetgeen het rekenwerk vergemakkelijkte. Dit is mijns inziens niet erg, indien bij iedere overige soort dezelfde rekenwijze aangehouden wordt. Daarbij moeten we ook in gedachten houden, dat, welke methode ook gevolgd mag zijn, (zelfs bij nesten tellen!) de geïnventariseerde aantallen nooit de in feite aanwezige aantallen broedvogels aangeven (Braaksma 1972).

Bovendien zijn er dan nog de niet geheel verklaarde jaarlijkse fluctuaties bij vele soorten, die echter procentsgewijs afnemen naarmate de grootte van de goed geïnventariseerde oppervlakte toeneemt (Braaksma 1972). De dichtheidsklassen bieden echter een vlotte indicatie van de abundantie. Om tot een nauwkeuriger inzicht te komen van de broedsoorten-dichtheid in het Planken Wambuis, is voor de meeste broedvogelsoorten de dichtheid per 10 ha biotoop berekend. Deze zijn te vinden in tabel 2. Hierbij is 10 ha als oppervlakte eenheid gekozen, daar dit een betere vergelijking biedt met de literatuur over overeenkomstige gebieden (onder andere A. J. & L. J. Dijkse 1971, Mörzer Bruyns & Van der Ven 1963, Tanis & Mörzer Bruyns 1971, Tinbergen 1967). Wanneer een dichtheidsgetal in tabel 2 vermeldt staat in meerdere kolommen, betekent dit dat ik de dichtheid heb berekend over de gezamenlijke oppervlakte van de desbetreffende terreintypen, waarin de soort voorkomt.

Over de terreintypen kan ik in aansluiting op de landschapsbeschrijving het volgende nog opmerken. De opslag op de heide bestaat voornamelijk uit grove den en berk. Onder dit terreintype is ook de oppervlakte aan stuifzand, vastgelegd door pioniersvegetatie, met opslag vervat. De grove dennenbossen komen in allerlei successiestadia voor, variërend van 10 tot meer dan 80 jaar oud. Er komt

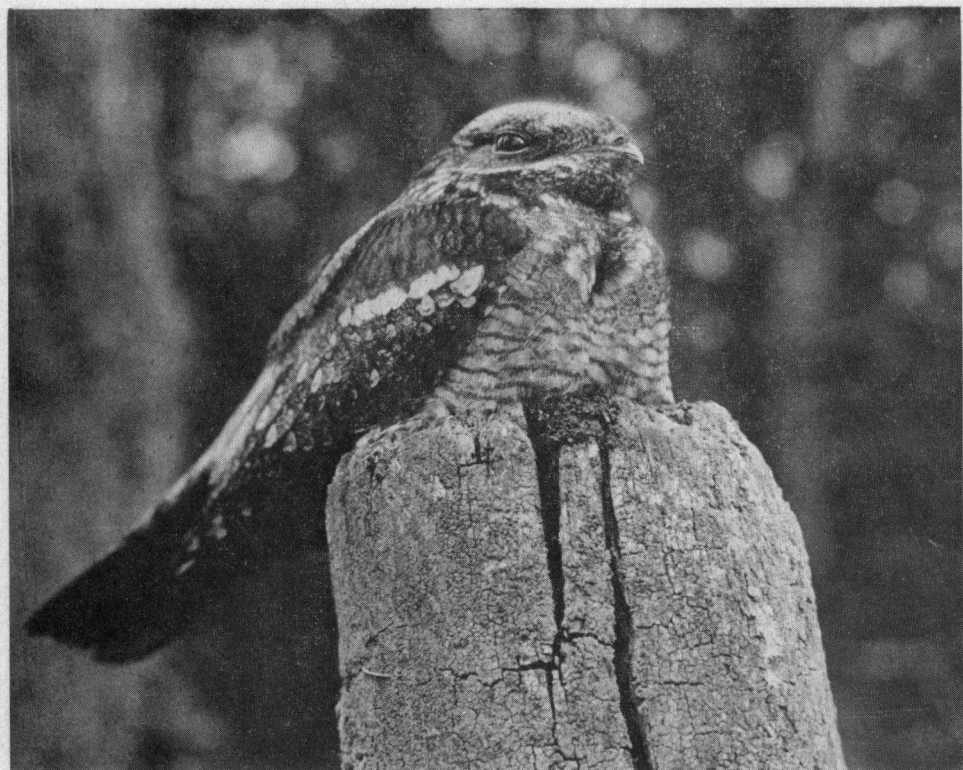
De Wulp kwam in het 'Planken Wambuis' vroeger in groter aantal voor

Foto: L. Groeneveld

vrijwel geen grove dennenbos voor met belangrijke ondergroei. De oppervlakte aan loofhout wordt gevormd door enkele berkenopstanden, beuken- en berken-singels, berkenopstandjes overgaand naar eikenberkenbos, mengopstanden waarvan enkele met ondergroei, en de eikenspaartelgenbossen (Valenberg, Oude Hout). Bij de interpretatie van de dichtheden, moeten we eraan denken, dat alle hollenbroeders een natuurlijke nestholte moeten bemachtigen, daar in het landgoed geen nestkasten hangen. Dat is wel het geval in de aan de produktiebossen grenzende Noord-Ginkel, waar tot 1973 een fraai aantal Draaihalzen broedden (Stel 1973 a). Door de alleszins bevredigende stootvogelstand vindt er een gezonde predatie plaats. De stormen van 13 november 1972 en 2 april 1973 hebben respectievelijk circa 250 en circa 1000 m³ hout gestreken, hoofdzakelijk in het produktiebos (Stel 1973 b). Dit heeft ongetwijfeld zijn invloed doen gelden op de broed-dichtheid van meerdere soorten (A. J. & L. J. Dijkens 1971, Braaksma 1974). Hierdoor is in november 1972 bijvoorbeeld een nestboom van de Bosuil omgewaaid (med. Van Weert). Door de extreem hoge waterstand in 1968, zijn vrij veel grove dennen in het noordoosten van het landgoed onder water komen te staan en verdronken. In dit gebied broedde alleen nog een enkele Gekraagde Roodstaart, Boompieper en Matkop.

Het Planken Wambuis heeft momenteel 61 zekere broedvogelsoorten, 1 vrij zekere (Duinpieper) en 8 voormalige broedvogelsoorten. Van deze voormalige broedvogelsoorten, broeden nog 2 soorten, te weten Wespendif en Korhoen, in de directe omgeving van het landgoed. In het broedseizoen zoeken zij regelmatig voedsel binnen de landgoedsgrenzen. Het Nationale Park 'De Hoge Veluwe' heeft 74 broedvogelsoorten, 7 waarschijnlijke en 5 voormalige broedvogelsoorten (VWG 'Hoge Veluwe' 1967 & med. drs. J. de Gooijer). 'De Hoge Veluwe' heeft een bijna 2½ maal zo grote oppervlakte en relatief een grotere differentiatie aan biotopen. Ook hangen daar veel nestkasten. Dit leidt tot een groter aantal broedvogelsoorten dan in het Planken Wambuis. De sterke recreatiedruk heeft daar een vrij povere stootvogelstand tot gevolg gehad. In het Planken Wambuis is deze onder andere door de betrekkelijke hoge mate van rust, zonder meer gunstig te noemen. Iets waarop we, wel haast onnodig om te zeggen, zuinig moeten zijn.

Dan kan ik nog iets opmerken over de broedsoorten-rijkdom van het Planken Wambuis. Uitspraken over soortenrijkdom — 'soorten diversiteit' — hebben

Opmerkelijk is het goede broedbestand van de Nachtzwaluw

Foto: Frits Pölking GDT

slechts dan betekenis als zij in relatie tot de oppervlakte worden gebracht. Het aantal broedsoorten is echter niet zonder meer evenredig met de logaritmie van de oppervlakte, zoals Brinkman ea. (Brinkman et al 1973) — abusievelijk? — hebben gedaan.

Statistisch is het zo, dat er een lineaire regressie verwacht mag worden tussen soortenaantal en oppervlakte als beide gelogarithmeerd zijn (Dirkse 1973). Met de gegevens van de 'Avifauna van Midden-Nederland' zijn zo 7 klassen van relatieve soortenrijkdom berekend (Dirkse 1973). Van het Planken Wambuis is de relatieve soortenrijkdom gemiddeld te noemen; er is een tendentie naar een matig grote relatieve soortenrijkdom als we rekening houden met het vrij zekere broedgeval en de direct nabij liggende twee broedgevallen, terwijl het niet ondenkbaar is dat Sperwer, Boomvalk en Korhoen weer ééns als broedvogel terug zullen keren. Deze relatieve broedsoortenrijkdom komt overeen met grote delen van de Utrechtse Heuvelrug en Veluwe binnen het gebied van Midden-Nederland (Alleyn et al 1971, Dirkse 1973). Van de 42 soorten die Mörzer Bruyns & Van der Ven voor de Nederlandse naaldboutbossen noemen (Mörzer Bruyns & Van der Ven 1963), hebben alle indertijd in de naaldboutbossen van het Planken Wambuis gebroed. Nu zijn dat er nog 39, maar niet op voornoemde lijst maar wel in de naaldboutbossen van het landgoed broedende soorten zijn Torenvalk, Nachtzwaluw en Boomleeuwerik. In de Texelse staats(naaldbout)bossen is het soortenaantal 44 (A. J. en L. J. Dijkse 1971). In rijke boreale naaldboutbossen in Europa (Finland, Rusland, Zweden en Polen) is die op Polen na (67 soorten!) belangrijk kleiner. In de Planken Wambuisbossen broeden totaal 52 soorten en van de in tabel 2 vermelde soorten is het aantal territoria 40,7 per 10 ha (Texel: 43,3). De Planken Wambuisbossen zijn mijns inziens rijk te noemen. Alleen in nog meer gedifferentieerde bossen en aangrenzende landschapstypen is het aantal territoria per 10 ha nog groter (Tanis &

Mörzer Bruyns 1971). In Polen is het aantal territoria zelfs 49 per 10 ha!

De broedvogelsoorten nader bekeken

De Buizerd schijnt omstreeks 1930 op het landgoed 'zeldzaam' te zijn geweest (Vrijlandt & Vrijlandt-Kuiper 1971), maar een tiental jaren terug broedden er totaal circa 8 paartjes (med. Van Weert). De Buizerd bereikt een dichtheid van 0,2 p.p. 100 ha, iets dat in vergelijk tot Zuidwest-Drenthe (0,03) erg fraai genoemd kan worden (6,7). Van de Sperwer zijn zowel voor- als naoorlogse broedgevallen bekend (med. Haffmans, Strijbos). Dit geldt ook voor de Boomvalk, die toen zelfs in enkele paartjes op het Planken Wambuis gebroed moet hebben (med. mevr. N. A. Wigman, Strijbos, zie litt. Versteeg). De Wespendif was vrijwel jaarlijks aanwezig met één paar, tot 1968 of 1969 (med. Van Weert). Dit jaar zijn er voor het eerst weer vrij zekere aanwijzingen van een broedgeval in de nabije omgeving van het landgoed. De Torenvalk bereikt een dichtheid van 0,15 p.p. 100 ha, in Zuidwest-Drenthe is de dichtheid 0,121 (6,7). Met het Korhoen is het helaas treurig gesteld. Stel (1973 b) maakte in 1972 nog melding van een kleine populatie op de Ederheide, terwijl er aanwijzingen zijn dat er in 1973 slechts één broedgeval heeft plaatsgevonden. Op de Ginkelse Heide is het Korhoen niet meer aanwezig. Het Korhoen is ook op 'De Hoge Veluwe' langzaam in aantal achteruit gegaan (VWG 'Hoge Veluwe' 1967). Ik heb de indruk dat het Korhoen zich terugtrekt in de 'primaire' biotopen. Op het Planken Wambuis was het Korhoen vóór de laatste oorlog betrekkelijk algemeen (med. mevr. N. A. Wigman-Hupkes), maar daarna ook een

Tabel 2 Broedsoortendichtheid per 10 ha naar terreintypen

soort:	heide 840 ha	heide met opslag 120 ha	naaldboutbos 542 ha	loofhoutbos 110 ha	landbouw- grond 244 ha
107 Patrijs	—	—	—	—	0,4
123 Kievit	—	—	—	—	0,2
137 Wulp	0,02	0,02	—	—	—
208 Holenduif	—	—	—	0,9	—
209 Houtduif	—	—	3,1	3,1	—
210 Tortelduif	—	—	1,1	—	—
221 Ransuil	—	—	0,2	—	—
223 Nachtzwaluw	—	0,4	—	—	—
232 Groene Specht	—	—	0,4	0,4	—
234 Grote Bonte Specht	—	—	0,7	0,7	—
237 Zwarte Specht	—	—	0,3	—	—
242 Boomleeuwerik	—	1,7	—	—	—
251 Boompieper	—	1,2	1,2	1,2	—
265 Winterkoning	—	—	1,3	1,3	—
266 Heggemus	—	—	0,2	0,2	—
267 Grote Lijster	—	—	0,2	0,2	—
269 Zanglijster	—	—	0,8	0,8	—
275 Merel	—	—	2,0	2,0	—
279 Tapuit	—	0,4	—	—	—
283 Gekraagde Roodstaart	—	—	1,0	1,0	—
289 Roodborst	—	1,4	1,4	1,4	—
304 Zwartkop	—	—	0,8	0,8	—
306 Tuinfluiter	—	—	—	1,5	—
311 Fitis	—	2,3	2,3	2,3	—
313 Tijftjaf	—	—	—	2,1	—
319 Goudhaantje	—	—	0,8	—	—
325 Koolmees	—	—	3,2	3,2	—
326 Pimpelmees	—	—	0,9	0,9	—
328 Zwarte Mees	—	—	1,2	1,2	—
329 Kuifmees	—	—	0,6	—	—
330 Glanskop	—	—	—	0,8	—
331 Matkop	—	—	0,4	—	—
332 Staartmees	—	—	—	1,3	—
337 Boomkruiper	—	—	0,8	0,8	—
339 Geelgors	—	0,9	—	0,9	—
360 Kneu	—	2,0	—	—	—
371 Vink	—	—	3,4	3,4	—
377 Spreeuw	—	—	1,3	1,3	—
381 Zwarte Kraai	—	—	0,7	0,7	—
383 Kauw	—	—	0,6	0,6	—
384 Ekster	—	—	0,4	0,4	—
386 Vlaamse Gaai	—	—	1,4	1,4	—

gewone verschijning, zoals we dat gewend waren op de Veluwse heiden. Tot 1963 was er zelfs nog afschot van het Korhoen in het landgoed (Vrijlandt & Vrijlandt-Kuiper 1971) en waarschijnlijk was het Korhoen tot 1969 broedvogel. Over de voorwaarden aan het biotoop welke het Korhoen stelt, zijn wij goed ingelicht (Eygenraam 1965). Waaraan het ontbreekt, weten we inmiddels ook: a. te weinig differentiatie in de huidige heide; b. te veel opslag van grove den; c. te oude heide, door foutief beheer ervan; d. te weinig rust onder andere door recreatie en militaire oefeningen (Alleyn et al 1971, Van Dijk et al 1973, Eygenraam 1965). Factoren a., b. en c. spelen zeer zeker hun rol in de verdwijning van het Korhoen als broedvogel op het Planken Wambuis (Van Rossum in bewerking, Stel 1973 b, Vrijlandt & Vrijlandt-Kuiper 1971). Als op het landgoed jaarlijks 15 à 20 ha heide afgebrand wordt, is het zeer wel mogelijk dat het Korhoen terugkomt (Stel 1973 b). De Patrijs was in de zestiger jaren talrijker dan nu. Vooral het gebruik van DDT bevattende spuitmiddelen tegen de coloradokever, is een gevoelige klap voor de Patrijs geweest (med. Van Weert). In de winter van 1971/1972 was er nog afschot van deze vogel (Stel 1973 b). Dit jaar is de stand weer redelijk te noemen.

De Wulp is een vogel, die in vroegere jaren ook meer voorkwam op het Planken Wambuis (zie litt. Versteeg, med. A. Groeneveld). In de dertiger jaren waren er zelfs 8 broedparen, maar aan het eind van de vijftiger jaren was het broedbestand al teruggelopen tot twee (3a). Op de Ederheide zijn mij één, mogelijk twee broedgevallen in 1973 bekend. Mogelijk dat een zelfde combinatie van factoren als bij het Korhoen genoemd, hiervoor verantwoordelijk is (Alleyn et al 1971). De Houtduif is waarschijnlijk ook in aantal achteruit gegaan. Lokaal vond dat tevens plaats in Midden-Nederland (Alleyn et al 1971). Het is echter niet onmogelijk dat er enkele broedgevallen aan mijn aandacht ontsnapt zijn. De Houtduif bereikt met 3,1 p.p. 10 ha een alleszins goede dichtheid. In andere, rijke Veluwse naaldboutbossen is dit 2,3 paar (A. J. & L. J. Dijkse 1971). Het aantal Koekoeken is vastgesteld aan de hand van roepende mannetjes. Omdat ze zich over vrij grote afstanden kunnen verplaatsen, zijn ze steeds op kaarten ingetekend (VWG 'Grote Rivieren' 1973). Aan deze telmethode kleven enkele bezwaren, eigenlijk is het beter op de roep van het wijfje af te gaan (Van Dijk et al 1973, VWG 'Grote Rivieren' 1973). Van de Steenuil zijn voor de oorlog nimmer nesten gevonden, wel roepende exemplaren gehoord (med. Strijbos). In 1954 werd het Steenuiltje broedend aangetroffen (med. Haffmans). De Ransuil kon alleen buiten het rustgebied geïnterviewd worden en de gegevens werden aangevuld met inlichtingen van de boswachter en jachtopziener.

De dichtheid komt overeen met die in de Texelse Staatsbossen (A. J. & L. J. Dijkse 1971), namelijk 0,2 p.p. 10 ha. Opmerkelijk is het zeer goede broedbestand van de Nachtzwaluw. Twee broedgevallen hadden plaats op heideperceeltjes die kort tevoren kaalkap van de opslag hadden ondergaan. In de avondschemering tref je ze vaak 'vlooienrossend' op de zandwegen van het landgoed aan. De Groene en Grote Bonte Specht komen met dichtheden van respectievelijk 0,4 en 0,7 p.p. 10 ha voor. Ongeveer in een verhouding 1 : 2, zoals die ook in Midden-Nederland en op Mensinge (med. Braaksma) werd aangetroffen. De Zwarte Specht schijnt hier in zijn element te zijn. Ook de Boomleeuwerik is met een respectabel broedbestand aanwezig. Meerdere malen zag ik om mij heen 2 à 3 exemplaren 'omhoogspiralen'. Daarbij is het opvallend, dat alle broedgevallen van deze soort gebonden waren aan het Spargulo-Corynephorum vegetatietype (Vrijlandt & Vrijlandt-Kuiper 1971), met grove dennenopslag (Van Rossum in bewerking). Omrent het broedgeval van de Duinpieper in het actieve stuifzandgedeelte, kon geen definitieve zekerheid gekregen worden. Op 8 juli nam ik in de vroege avond een pieper-achtige vogel met 3 à 4 juvenielen waar; door onder andere slecht vallend licht kon de determinatie niet volledig vastgesteld worden. De pieperachtige — die voor mij het eerste moment op een kwikstaart-silhouet leek — had een voor mij onbekende zang. Aan de andere kant van het raster op het Mosselse Zand, nam ik in augustus 2 exemplaren waar, maar dit kan trek geweest zijn. Ook Vrijlandt deed in 1971 in dit gebied een mogelijke waarneming van een Duinpieper (Vrijlandt & Vrijlandt-Kuiper 1971).

De Boompieper komt in een dichtheid voor, die vergelijkbaar is met die in Zuid-west-Drenthe (Van Dijk et al 1973). De Heggemus is waarschijnlijk door een wat

late aanvang van de inventarisatie onderteld, misschien geldt dit ook voor de Grote Lijster. De 'vaste' verhouding tussen aantallen Zanglijsters en Merels, zoals in de 'Avifauna van Midden-Nederland' (Alleyn et al 1971) wordt geconstateerd, is ook hier gevonden, namelijk ongeveer 1 : 3. Op Mensinge gaat dit echter weer niet op (med. Braaksmā). De Tapuit is met 5 broedparen aanwezig, voornamelijk op heide met opslag en kaalkapedeelten. De dichtheid is weer te vergelijken met die in Zuidwest-Drenthe (Van Dijk et al 1973). Dit kan ook gezegd worden van de dichtheid waarin de Gekraagde Roodstaart voorkomt (1 p.p. 10 ha), maar die eveneens overeenkomt met de dichtheid in gebergte naaldhoutbossen (Mörzer Bruyns & Van der Ven 1963). De Zwartkop bereikt met 2,6 p.p. 10 ha dezelfde dichtheid als op grote delen van de Utrechtse Heuvelrug (Alleyn et al 1971). De Tuinfluiter is duidelijk minder algemeen. De Braamsluiper is met 2 broedgevallen best leuk te noemen. Hoewel we niet precies de biotoopelsen kennen van deze soort, lijkt het me toch dat er veel te weinig opgaande ondergroei voorkomt. De Grasmus is alleen in greppeltjes en houtwallen om de bouwlanden aangetroffen, waarschijnlijk is er voor deze soort ook te weinig dichte ondergroei. De Fluiter werd in ieder geval met twee territoria genoteerd, in een eikenspaartelgenstrookje met een drietal hoge beukenrijen er doorheen lopend. Het Goudhaantje is in een behoorlijke dichtheid aan te treffen, vooral in de oudere grove dennenopstanden, liefst met wat douglas afgewisseld. De dichtheid komt met 2,3 p.p. 100 ha ofwel 8,0 p.p. 100 ha naaldbos met de beste plekje op de Utrechtse Heuvelrug overeen (Alleyn et al 1971). De Grauwe Vliegenvanger is alleen geconstateerd in loofbos langs bouwlanden, zoals de Mosselse Staart en Dennenkamp. Interessant zijn de twee broedgevallen van de Bonte Vliegenvanger in natuurlijke nestholten. In Midden-Nederland is de verhouding van de dichtheden waarin Kool- en Pimpelmees voorkomen, tamelijk constant, namelijk 1 : 3 (W. F. Alleyn et al 1971). Dit blijkt ook hier het geval te zijn. De verspreiding en dichtheid van Zwarte Mees en Kuifmees in Midden-Nederland vertonen treffende overeenkomst. Ook op het landgoed Planken Wambuis gaat dit vrijwel geheel op. De Boomklever broedt in het landgoed in de hoge beukenlanen. De Boomkruiper-dichtheid, evenals die van de Geelgors, is de zelfde als op grote delen van de Utrechtse Heuvelrug. Ten slotte is de Vink, tevens talrijkste broedvogel op het landgoed, met een dichtheid van 4,1 p.p. 10 ha naaldhout, te vergelijken met de dichtheden, waarin hij voorkomt in de rijke boreale naaldhoutbossen (8).

Mogelijke aantastingen van het landgoed

Wie de Veluwe werkelijk kent, zal, als hij eens op het Planken Wambuis loopt, voortdurend de waarheid van Wigman's woorden bevestigd zien. Allen die het Planken Wambuis kennen, landschappelijk of uit welk natuurwetenschappelijk oogpunt dan ook, zijn zonder meer overtuigd van de dwingende noodzaak het landgoed ongestoord en ongerept bewaard te laten. Dat is al enkele eeuwen gebeurd, en wie daarin verandering wil brengen, zal van goeden huize moeten komen wat de verantwoording ervan betreft. Helaas, het is niet anders, kunnen toch enkele mogelijke aantastingen van het landgoed genoemd worden:

1. eigendomsverandering. De beleggingsmaatschappij Unitas NV (laatstelijk opgegaan in Robeco NV), verwierf het bezit in 1934 en biedt het sinds vele jaren ten verkoop aan, hetzij in zijn geheel, hetzij in onderdelen. Toen Unitas NV eind 1972 een folder liet uitgeven met betrekking tot een eventuele verkoop, leidde dat ertoe, dat het Planken Wambuis in 'opspraak' kwam (o.a. Gussinklo 1972). Eigendomsverwisseling, vooral wanneer dit verkaveld geschiedt, heeft ernstige nadelen voor een goed en verantwoord natuurwetenschappelijk beheer (Stel 1973 b). Ex-minister Lardinois verklaarde echter begin 1973, dat verkaveling niet mogelijk zal zijn (in: 13). Op 13 februari van dit jaar deelde staatssecretaris W. Meijer de Tweede Kamer mee, dat het Rijk het landgoed van de beleggingsmaatschappij Robeco NV gekocht had. Wat de beheersvorm betreft is het landgoed voorlopig ondergebracht in een besloten vennootschap. Een commissie vanuit het directoraat-generaal van het ministerie van CRM, onderzoekt nu de meest wenselijke eigendoms- en beheerssituatie. Uitermate wenselijk is het, dat het Planken Wambuis in beheer komt van een instelling met 'know-how' en personeel met betrekking tot het natuurwetenschappelijk beheer ervan. De gedachten gaan daarbij uit naar onder andere de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, het Staatsbos-

beheer of de Stichting 'Het Gelders Landschap'.

2. wegeaanleg. De door de produktiebossen in het zuiden van het Planken Wambuis lopende rijkswegen 324 en 12 zullen verbreding tot respectievelijk 2 x 2 en 2 x 3 rijstroken ondergaan. Dit zal voor vele imposante, oude beuken langs rijksweg 324 in het landgoed de dood betekenen. Veel kwalijker zijn (waren) de plannen van Rijkswaterstaat om rijksweg 75, vanaf het aansluitingspunt bij Grijsoord in het zuidoosten van het landgoed (zie fig. 1), door te trekken als rijksweg 30 met 2 x 2 rijstroken over de oude Harderwijkerweg naar Barneveld/Nijkerk. Deze rijksweg 30 zou het Lage Veld in het noorden van het Planken Wambuis doorsnijden, een gedeelte dat de status 'reservaat' verdient (Stel 1973 b). Een ernstige rustverstoring voor zowel het Planken Wambuis als 'De Hoge Veluwe'.

Vanaf knooppunt Grijsoord zou dan ook langs de Koningsweg rijksweg 50 aangelegd worden, als nieuwe, rechtstreekse verbinding naar de weg Arnhem/Apeldoorn. Deze rijksweg 50 zou bij Terlet in noordelijke richting door het Nationaal Park Veluwezoom buigen. Beide wegen zouden zonder meer fataal zijn voor dit zuidelijk deel van het Veluwe landschap. Bij de opening van rijksweg 75 bij Wolfheze, deed minister drs. B. J. Udink onder meer de verheugende mededeling dat van beide plannen wordt afgezien. In plaats daarvan zal men nu rijksweg 12 zeker verbreden tot 2 x 3 rijstroken. Dit is zonder twijfel het beste alternatief.

3. recreatie. Absurd zijn de plannen van de gemeente Ede (1972) om door de Ginkelse bossen een autoweg aan te leggen in het kader van de 'ontsluiting' van de gemeentelijke bossen. Hierbij zal een voerakker tot een speelweide voor de dagrecreatie omgebouwd worden. De speelweide komt dan te liggen tegen het rustgebied en roodwildreservaat de Hindekamp. Dit betekent zelfs rustverstoring voor de in de vrije wildbaan levende edelherten van het Planken Wambuis! Terwijl Gedeputeerde Staten van Gelderland zich onlangs tot de minister van Verkeer en Waterstaat hebben gewend over de schrikbarende toename van het autoverkeer op onverharde (zand)wegen (Natuurmonumenten 1973). In het 'Streekplan Veluwe in de maak 1973' wordt gesteld, dat schadelijke vormen van recreatie moeten worden afgeremd; wel toeristische routes ontwerpen voor wandelaars en fietsers,

Open terreinen met verspreid staande bomen vormen een geliefkoosd broedbiotoop voor o.a. Boompleper, Boomleeuwerik en Roodborsttapuit

Foto: H. J. M. Wermenbol

De Tapult broedt voornamelijk op heide met opslag en kaalkapgedeelten

Foto: Hans Schouten

maar niet voor autorijders! (Stel 1973 a). De gemeente Ede gaat dit laatste nu juist stimuleren met een (verharde!) autoweg, wat ook gevolgen zal hebben voor de nu nog betrekkelijk hoge mate van rust en ontoegankelijkheid van het Planken Wambuis.

4. waterinfiltratie. Het Rijksinstituut voor Drinkwatervoorziening is van plan op meerdere plaatsen op de Veluwe, Rijnwater in te pompen als drinkwaterreserve voor de randstad Holland. Een van de infiltratiebunkers zal worden gebouwd in het gebied dat zich ovaalvormig uitstrekt van het Kreelse Zand tot aan de Harderwijkerweg. Dit infiltratiegebied loopt dan dus dwars door het Planken Wambuis en met name door het gebied van Mossel, de Mosselse Bergen en het Mosselse zand. De gemeente Ede heeft zich tegen dit plan opgesteld (Stel 1973 b). Voor het project zal intensieve bouwarbeid (bunker, pompstations, buizen) in dit gebied verricht moeten worden; ze zullen grote rustverstoringen teweegbrengen in het onderhavige gebied. Het milieu zal met grote veranderingen in flora, vegetatie en fauna reageren op de infiltratie: een eens zo stabiel milieu zal dan zeer dynamisch geworden zijn (Stel 1973 b). Onnodig te zeggen, dat dit project rampzalig voor het Planken Wambuis kan worden. Het is mijn hoop, dat ook van dit plan en dat van de gemeente Ede zal worden afgezien.

Laat ik het onderstrepen met de woorden van Maliepaard (zie litt.): 'Maar laat het in vredesnaam woest en ruig blijven, laat het vrij en maak het vrij van alle deprimerende kentekenen van een onwaardige en onedele occupatie.

Laat de Korhaan er tot in lengte van dagen bolderen, de Wulpen juichen, de uilen klagen, de herten er leven en doen zoals ze dit gewend zijn.

In vredesnaam, maak het de mensen niet te gemakkelijk om daar dat te doen, wat zo fel in tegenspraak is met het ware wezen van dit onvolprezen en onvervangbare land.

Het ware gelaat van de Veluwe is sereen en streng, het is geen gemakkelijk te winnen buit.'

Mogelijke aantastingen van het landgoed

Niet omdat het gebruikelijk is, wel omdat het hen toekomt, wil ik in de eerste plaats mej. I. M. Kooy voor al haar hulp en toewijding bedanken. Rentmeester L. C. Smit, gepensioneerd boswachter J. L. van Weert en jachtopziener A. Groeneveld maakten op directe wijze het onderzoek mogelijk, waarvoor mijn dank. Waardevolle informatie verstrekten M. Haffmans, J. P. Stribos, het echtpaar P. Vrijlandt en mevr. N. A. Wigman-Hupkes, die ik allen zeer erkentelijk ben.

● B. van Rossum, Ina Boudier-Bakkerlaan 19, Utrecht

LITTERATUUR:

1. Alleyn, W. F. et al (1971): Avifauna van Midden-Nederland. Assen.
2. Berendse, F. et al (1971): Broedvogeltellingen in de Gelderse Vallei. De Levende Natuur 74:
3. Braaksma, S. (1972): Over jaarlijkse verschillen in nestplaatskeuze. De Levende Natuur 75: 3-61.
- 3a. Braaksma, S. (1960): De verspreiding van de Wulp (*Numenius arquata* L.) als broedvogel. Ardea 48: 65-90.
- 3b. Braaksma, S. (1974): Profiteerden deze dertien vogels van de dertiende? Het Vogeljaar 22: 561-564.
4. Brinkman, B. et al (1973): Avifauna van Twickel. Aythya 12: 2.
5. C.N.A. (1970): Avifauna van Nederland. Leiden.
6. Dijk, A. J. et al (1973): De vogels van Zuidwest-Drenthe. Rapport NJN-VWG.
7. Dijk, A. J., H. D. Heinemeyer en A. C. J. Dijkstra (1972): Gunstige stootvogelstand in Z.W.-Drenthe. Het Vogeljaar 20: 87-89.
8. Dijk, A. J. & L. J. (1971): De broedvogels van de Staatsbossen op Texel. De Pieper 10: 11-232.
9. Dirkse, G. (1973): Relatieve broedsoortenrijkdom in Midden-Nederland. RIN.
10. Ede, gemeente (1972): Nota inzake het beheer en gebruik van de gemeentelijke bos- natuurgebieden.
11. Eygenraam, J. A. (1965): Ecologie van het Korhoen (*Lyrurus tetrix* L.) ITBON-rapport, nr. 66.
12. Gussinklo, D. J. (1972): Om het behoud van de Havik. Het Vogeljaar 20: 224-225.
13. Natuurmonumenten (1973): Redactioneel Natuurbehoud 4 jrg. nr. 1 en 4, 1973.
14. Mörzer Bruyns, M. F. & J. van der Ven (1963): De vogelbevolking van Nederlandse naaldboutbossen vergeleken met die van natuurlijke naaldboutbossen in Zwitserland en Oostenrijk. De Levende Natuur 66: 3-57.
15. Rossum, B. van (in bewerking): Een ornithologische waardering van het landgoed 'Planken Wambuis'. Rapport in voorbereiding.
16. SOVON (1973): Handleiding voor het Ornithologisch Atlasproject. Het Vogeljaar 21: 315-322.
17. Stel, H. (1973 a): Nestkastencontrole en ringonderzoek, jaarverslag 1973, stencil.
18. Stel, H. A. (1973 b): Concept-Natuurbeheersplan van het landgoed 'Planken Wambuis'. Rapport. Wageningen.
19. Stel, H. A. (1972): Vegetatiekartering van een deel van het landgoed 'Planken Wambuis'. Rapport. Wageningen.
20. Tanis, J. J. C. & M. F. Mörzer Bruyns (1971): De vogelbevolking van de Groeningse en Vortumse Bergjes en het aangrenzende Maasheggenlandschap. De Levende Natuur: 74: 3, 51.
21. Tinbergen, L. (1952): Roofvogels. Uitgave NJN.
22. Tinbergen, L. (1967): Vogels in hun domein. Zutphen.
23. VWG 'Grote Rivieren' (1973): Handleiding voor het inventariseren van broedvogels in Nederland. Wet. Med. KNNV, nr. 96.
24. VWG 'Hoge Veluwe' (1967): De Avifauna van het Nationale Park 'De Hoge Veluwe'. Rapport.
25. Vrijlandt, P. & Vrijlandt-Kulper (1971): Het Planken Wambuis. Natuurwetenschappelijke inventarisatie. Rapport. Wageningen.
26. Wigman, A. B. (1934): Het Planken Wambuis. Wageningen.

Verdere literatuur over de Neder-Veluwe:

- Gazenbeek, Jac. (1956): Langs heidezoom en hessenspoor. — Natuur en leven van de Veluwe.
- Gazenbeek, Jac. (1958): Dwalend tussen heuvels en valleien — Natuur en folklore van de Veluwe.
- Gazenbeek, Jac. (1966): De Veluwe — Luisterrijk land tussen Randmeer en Rijn. Wageningen.
- Mallepaard, C. H. (1968): Waar vindt men nog zo'n land — de wilde kinderen van de 'Vale Ouwé'. Den Haag.
- Verwey, J. A. (z.j.): Dwalend ginds en her. Assen.
- Wigman, A. B. (1932): Bruine verten en blinkend zand. Een boek van de Veluwsche hei. Laren N.H.
- Wigman, A. B. (1937): Gevederde vrijbuiters. Amsterdam.
- Wigman, A. B. (1939): Vogels van heide en stuifzand. Utrecht.
- Wigman, A. B. (1949): Dieren in het Nationale Park. Utrecht.
- Wigman, A. B. (1951): Zwervend langs het wildspoor. Wageningen.
- Wigman, A. B. (1951): Vreugd van bos en heide — Ontmoetingen met plant en dier op de Hooge Veluwe. Wageningen.
- Wigman, A. B. (z.j.): Tussen hei en dennengroen. Landschap en dierenwereld der Veluwe wildbaan. Wageningen.
- Wigman, A. B. (1957): In bos en veld. Ontdekkingen in het Veluws landschap.
- Wigman, A. B. & A. M. Hammacher (1960): Dit is het Nationale Park De Hoge Veluwe. Amsterdam.
- Versteeg, J. & Jac. Gazenbeek (1937): Snelle wieden boven wijde verten. Nijkerk.
- Versteeg, J. (1941): Luchtridders en roofgespuis in het hart van Holland. Den Haag.